

Neįvykęs pokalbis: Del Noce'ė ir Vattimo apie ateizmą, sekuliarizaciją ir nihilizmą

Domantas Markevičius

Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir analitinės filosofijos katedra
Vilnius University, Department of History of Philosophy and Analytic Philosophy
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
domantas.markevicius@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje siekiama suprobleminti Roberto Esposito pasiūlytą Augusto Del Noce'ės ir Gianni Vattimo požiūrių į sekuliarizaciją ir nihilizmą analizę ir pateikti alternatyvią jų santykio interpretaciją. Tuo tikslu lyginami Del Noce'ės ir Vattimo modernybės ir ateizmo apmąstymai ir jais paremtos skirtingos sekuliarizacijos bei nihilizmo fenomenų interpretacijos. Teigiama, kad Esposito neadekvačiai įvertina tarp Del Noce'ės ir Vattimo filosofijų kylantį prieštaravimą. Del Noce'ės moderniojo ateizmo interpretacija turėtų būti vertinama ne kaip „ištirpstanti“ Vattimo silpnajame mąstyme, o kaip svarbus šiuolaikinės italų filosofijos idėjinio pliuralumo tyrinėjant sekuliarizacijos ir nihilizmo fenomenus ženklas.

Pagrindiniai žodžiai: Del Noce'ė, ateizmas, Vattimo, nihilizmas, sekuliarizacija.

A Conversation That Never Was: Del Noce and Vattimo on Atheism, Secularization, and Nihilism

Summary. This paper questions the interpretation of Augusto Del Noce's and Gianni Vattimo's views on secularization and nihilism that was offered by Roberto Esposito; it also suggests an alternative assessment of their conflicting relation. It compares the considerations on modernity and atheism, offered by both Del Noce and Vattimo, attempting to explain in what particular mode their views on secularization and nihilism essentially differ. It concludes that Esposito assesses the conflicting nature between Del Noce's and Vattimo's philosophies inadequately: Del Noce's interpretation of modernity and atheism should be seen not as dissolving in Vattimo's *weak thought* but rather as an important sign of the plurality of ways when dealing with the phenomena of secularization and nihilism as characteristic of contemporary Italian philosophy.

Keywords: Del Noce, atheism, Vattimo, nihilism, secularization.

Received: 08/2/2019. Accepted: 01/3/2019

Copyright © 2019 Domantas Markevičius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas. Kaip iškilo Del Noce'ės ir Vattimo filosofijų susidūrimo problema?

Šiuolaikinis italų politikos filosofas Roberto Esposito 2010 metais pasirodžiusiame darbe *Gyvoji mintis: itališkosios filosofijos ištakos ir aktualumas*, nagrinėdamas sekuliarizacijos ir nihilizmo prasmės klausimą kaip vieną svarbiausių šiuolaikinės italų filosofijos gyvildenamų problemų, į pirmą planą iškėlė ir supriešino du jai itin didelę reikšmę skyrusius mąstytojus – Augusto Del Noce'ę (1910–1989) ir Gianni Vattimo (g. 1936). Taip Esposito pamėgino¹ galutinai išspręsti dilemą, kaip reikėtų vertinti šių dviejų iškilų italų mąstytojų, siejamų su krikščioniškąja filosofavimo tradicija, tokias skirtingas laikysenas praėjusio amžiaus antroje pusėje Vakarų kultūroje ypač išryškėjusių vadinamojo „šventybės saulėlydžio“, tradicinių vertybių svarbos menkėjimo ir panašių procesų, įprastai siejamų su sekuliarizacijos ir nihilizmo vardais, atžvilgiu. Gerokai supaprastinant galima pasakyti, kad Del Noce'ė į juos žvelgė su nerimu ir vieninteliu įmanomu Vakarų kultūros išėities iš krizės keliu laikė su tradicija siejamų idealų atgaivinimą, o Vattimo suko kitu keliu, bandydamas šį Vakarų kultūros posūkį perinterpretuoti tik *kaip pozityvią* krikščioniškosios Vakarų kultūros tradicijos tąsą.

Tačiau už tokio sugretinimo ištis slepiasi sudėtingesnis vaizdas, šiandien, galėtume sakyti, jau užklotas istorijos dulkėmis. Verta pamėginti jas bent kiek prasklaidyti, kad Esposito analizė pasimatytų ne tik teoriniame, bet ir lokalizuotame XX amžiaus pabaigos Italijos filosofijos kontekste. Tiesa, tyrimą čia apsunkina viena aplinkybė: apžvelgus praeityje įvykusius, kad ir negausius, Del Noce'ės ir Vattimo idėjinės konfrontacijos momentus tenka konstatuoti, kad visi jie apsiribodavo abipusiškai kritiškėmis pastabomis, detaliau nenagrinėjant vienas kito argumentacijos. Visuose Del Noce'ės raštuose tegalima rasti vienintelį atvejį, kai preciziškai referuojama į Vattimo (tada jau kylančią italų filosofijos žvaigždę), tačiau apsiribojama vienintele pastaba: „Dėl apibrėžimo² galiu sutikti, bet nesugebu suprasti, kaip nihilizmas, taip apibrėžtas, gali būti apologijos objektas“ (Del Noce 1984: 27). Vattimo atveju situacija panaši: tik viename filosofiniame darbe ir tik vienoje vietoje (Vattimo 2002: 65), aptardamas konstitutyvinį krikščionybės vaidmenį modernybės genezėje, jis pamini Del Noce'ę kaip modernybę religinei tradicijai priešinančios italų katalikiškosios istoriografijos pavyzdį, tad vertintiną kaip nebeaktualų kartu su modernybės pabaiga.

Kad teoriniuose veikaluose pasakoma ne viskas, turbūt yra italų filosofijos braižas. Poleminis laukas tampa aiškesnis į analizę įtraukus publicistinius tekstus. Po Del Noce'ės

¹ Del Noce'ės ir Vattimo filosofijoms bei jų santykio analizei tenka svarbi Esposito darbo pabaigos dalis (žr. skyrių „Ištakos ir istorija“, ypač p. 224–237). 2012 metais pasirodė šio darbo vertimas į anglų kalbą (*Living Thought: The Origins and Actuality of Italian Philosophy*).

² Turimas galvoje Vattimo nihilizmo apibrėžimas, pateiktas 1981 metais straipsnių rinktinėje *Nihilizmo problemos* (sud. C. Magris, W. Kaempfer) esančiame Vattimo tekste „Nihilizmo apologija“ ir skamba taip: „Norėdami adekvačiai suprasti heidegeriškąjį nihilizmo apibrėžimą ir įžvelgti jo artimumą su Nietzsche'ės [nihilizmo supratimu – D. M.], turime vertybės sąvokai, kuri redukuoja būtį į save, priskirti tiksliai mainomosios vertės reikšmę. Nihilizmas šiuo atveju yra būties redukavimas iki mainomosios vertės“ (Magris, Kaempfer 1981: 116).

mirties praėjus keleriems metams, italų kultūros padangėje nuvilnijo plačios diskusijos, kaip reikėtų vertinti jo filosofinį palikimą. 1991-aisiais pasirodė Del Noce'ės mokinio Rocco Buttiglione'ės darbas (Buttiglione 1991), kuriame mokytojo filosofija pristatyta kaip gaivinanti krikščioniškąją moderniojo mąstymo liniją ir teikianti idėjinius bei moralinius orientyrus normatyvinių idealų krizę išgyvenančioms sekuliarizuotoms Vakarų visuomenėms. Ši mintis tada sulaukė ypač didelio paties Vattimo, dienraštyje *La Stampa* publikavusio ne vieną kritinį straipsnį, pasipriešinimo. Tuometiniu Vattimo teigimu, Del Noce'ės filosofija žvelgia į modernybės istoriją „tik kaip į teorinių ir praktinių klaidų sancaupą“ ir apskritai „negali būti laikoma krikščioniška“ ar turinčia kokį nors ryšį su „Raštų Dievu“, nes „religijai, kuri skelbia, kad Dievas tapo žmogumi“, istorija negali galioti tik kaip „sužlugęs bandymas, kuris tik dėl to ir būtų atviras visagalio ir gelbstinčio Dievo pasirodymui, šiek tiek magiškam ir teatrališkam“ (Vattimo 1992a: 17; Vattimo 1992b: 17). Toks susipriešinimas, ko gero, galutinai užkirstų galimybę tarp šių mąstytojų megzti dialogą, jeigu ne po kelių dešimtmečių įvykęs paties Vattimo pozicijos pokytis. 2010-aisiais (Del Noce'ės 100-ųjų gimimo metinių proga) jis dienraščio *La Stampa* kultūriniam priedui *Tuttolibri* parašė straipsnį, kuriame, nors išliko svarbiausi nesutarimo taškai, jau ne tik sušvelnėjo ankstesnis kritiškas tonas, bet ir buvo pripažinta, kad kai kurie Del Noce'ės minties motyvai nenustoję aktualumo:

To, kas už istorijos, amžinojo gyvenimo siekis, ta pati mūsų egzistencijos radikali transformacijos idėja – ar mąstoma kaip atpirkimas, ar kaip revoliucija – žymi, kad negalime pasilikti tik imanencijos lygmenyje. [...] Šie egzistenciniai motyvai išsaugo visą savo aktualumą (nes esama žmogaus padėtis nėra normali ir vienintelė imanoma), tačiau modernybės kaip neišvengiamai nulemtos ateizmui idėja atrodo žlugusi. Ką pasakytų Del Noce'ė apie postmodernybę, kuri būtų graikiškos metafizikos griežtumo iširime atranda naujus kelius taip pat ir religinei sąmonei? Kad neužsidarytų linijiniame modernybės istorizme, Del Noce'ei neberekėtų svarstyti ateizmo kaip modernybę pasmerkiančio jos neišvengiamo rezultato. Esama gerų motyvų – kaip, be kita ko, mokė ir jo Pascalis – surizikuoti lažintis kitaip (Vattimo 2010: IV).

Tenka apgailestauti, kad šiuos klausimus Vattimo iškėlė tada, kai Del Noce'ė jau neturėjo galimybės į juos atsakyti – tuo labiau, kad vadinamosios „postmodernybės“ daigus abu mąstytojai (žinoma, kiekvienas savaip) išvelgė dar gerokai iki „postmodernią epochą“ galutinai atvėrusių Jeano François Lyotard'o ar Jeano Baudrillard'o tekstų pasirodymo. Kita vertus, pasaulinio komunizmo griūtis žymėjo radikalų istorinį posūkį, po kurio daugybė klausimų, taip pat ir modernybės, sekuliarizacijos ir nihilizmo santykio problema turėjo būti permąstyti. Matyt, su tuo susijęs ir Vattimo „retorinis“ klausimas Del Noce'ei dėl postmodernybės, užduotas lyg ir viliantis, kad senasis mąstytojas vėliau būtų keitęs savo pozicijas. Kad ir kaip būtų, visavertė tiesioginė diskusija modernybės, sekuliarizacijos ir nihilizmo klausimu tarp Del Noce'ės ir Vattimo taip ir liko neįvykusi.

Atsižvelgiant į tai, Esposito bandymas suvesti šiuos mąstytojus į filosofinę dvikovą neatrodo netikėtas. Tačiau netikėta yra šios dvikovos baigtis: tai, ką Vattimo svarsto dar tik kaip klausimą, Esposito išsprendžia nesvyruojančiu Del Noce'ės filosofijos „ištirpdymu“ Vattimo *silpnajame mąstyme*. Pasak Esposito, Del Noce'ės filosofija, pergalingai atsilaukusi

prieš marksizmą, patiria istorinį ir filosofinį pralaimėjimą su jau Friedricho Nietzsche'ės išpranašauto gerovės visuomenės nihilizmo iškilimu, nes nihilizmas, skirtingai nuo komunizmo, „pasiekia pergalę prieš krikščionybę ne susitikdamas su ja atvirame lauke, bet neutralizuodamas ją iš vidaus. Užtuot ją pašalinęs, jis įima ją į save, galop priedamas iki to, kad pasiskelbia jos paveldėtoju, jeigu ne iki galo su ja susitapatina“, – šitaip Vattimo „tarsi tobulame veidrodžių žaisme“ apverčia Del Noce'ės prieš sekuliarizaciją nukreiptus filosofinius argumentus ir parodo, kad „nihilizmas nėra, kaip norėjo pasakyti Del Noce'ė, galutinis ateizmo produktas, bet, priešingai, tos pačios krikščionybės pasekmė ir kartu pirminė jos prielaida“ (Esposito 2010: 231–234).

Šio straipsnio tikslas – suprobleminti Esposito atliktą Del Noce'ės ir Vattimo sekuliarizacijos ir nihilizmo sampratų rekonstrukciją ir pateikti alternatyvų jų santykio įvertinimą. Tai daroma, remiantis paties Vattimo iškeltais klausimais Del Noce'ei, bandant užmegzti pokalbį tarp Del Noce'ės ir Vattimo filosofijų 1) moderniojo ateizmo, 2) sekuliarizacijos bei 3) nihilizmo ir postmodernybės interpretavimo klausimu. Pirmoje dalyje bandoma atsakyti, kodėl Del Noce'ė ateizmą laikė modernybės problema. Antroje dalyje nagrinėjama, kaip Vattimo *modernybės pabaigos* situacijoje performuluoja sekuliarizacijos supratimą, kuriuo remiantis ateizmas jam rodosi netekęs modernybėje turėto problemiškumo. Trečioje dalyje pateikiama Esposito pasiūlytos šių mąstytojų santykio interpretacijos kritika, išryškinant, kur iš tiesų glūdi Del Noce'ės ir Vattimo ateizmo, sekuliarizacijos ir nihilizmo interpretacijų konfliktškumas. Pabaigoje teigiama, kad Del Noce'ės ir Vattimo filosofinius apmąstymus sekuliarizacijos ir nihilizmo tematika reikia laikyti šiuolaikinės italų filosofijos neredukuotino mąstymo kelių pliuralumo ženklui, o ne vientisos itališkosios minties grandinės parūdijusiomis grandimis, kaip suponuojama Esposito atliktoje „itališkosios teorijos“ rekonstrukcijoje.

1. Kodėl Del Noce'ei ateizmas yra modernybės problema?

Pokalbiui pradėti itin tinka Vattimo išreikšta abejonė Del Noce'ės pasiūlytos ateizmo kaip interpretacinės kategorijos modernybei suvokti adekvatumu. Šios abejonės esama ir 2002 metų Vattimo darbe *Po krikščionijos. Link nereliginės krikščionybės*, kur paminimas ir Del Noce'ė (Vattimo 2002: 65) kaip „tradicionalistinės“ istoriografinės krypties pavyzdys. Vattimo teigimu, ir „progresyvistinė-Apšvietos“, ir „tradicionalistinė-katalikiškoji“ istoriografinės linijos, įprastai laikomos didžiausiomis priešininkėmis, iš tiesų panašiai vertina modernybę kaip tolsmą nuo religinės tradicijos, nors ir nesutaria, teigiamai ar neigiamai šį procesą vertinti. Todėl modernybės ir krikščionybės ryšį jos abi supranta neadekvačiai: pirmoji regi modernybę kaip radikaliai autonomišką, nuo tradicijos išsilaisvinusią „pradžią“ (paradigminis Blumenbergo 1966 metų darbas *Naujųjų amžių legitimumas*), o antroji, tapatindamasi su krikščioniškąja tradicija, nenori pastebėti savo pačios priklausymo modernybei (Vattimo 2002: 70–72).

Visgi atidžiau įsiskaičius į pagrindinius modernybės problematikai skirtus Del Noce'ės tekstus – visų pirma jo didįjį darbą *Ateizmo problema* (1964) – tenka konstatuoti, kad Vattimo kiek iškreipia Del Noce'ės poziciją. Del Noce'ė iš tiesų laikė ateizmą pamatine

modernybės problema. Šį teiginį jis pateikė kaip filosofinę tezę: Del Noce'ė manė, kad ateizmas yra modernybę charakterizuojanti problema, o ne neišvengiama jos lemtis. Pagrindinę *Ateizmo problemas* tezę glaustai galima nusakyti taip: ateizmo fenomeno suprobleminimas, iškeliant jį į moderniosios filosofijos istorijos centrą, verčia atsisakyti įprastinio modernybės kaip kryptingo ir neapgręžiamo sekularizacijos proceso vaizdinio, nes tiek ateizmo pasirodymo moderniojo racionalizmo³ raidos pabaigoje faktas, tiek problemiška (postuluojamoji) jo iškilimo forma šį tolydaus, kryptingo ir neapgręžiamo modernybės tapimo visiško imanentizmo link vaizdinį⁴ paneigia (Del Noce 2010: 9–10). Pamėginkime pažvelgti į Del Noce'ės tezę tik Vattimo pastabos atžvilgiu, išryškindami tik kelis jos aspektus ir neliesdami itin plataus jos atveriamos problematikos lauko. Pirmiausia reikia pabrėžti (nes čia jau ryškėja šių mąstytojų nesutarimo pamatinė priežastis), kad sekularizaciją Del Noce'ė laiko to, ką jis vadina „imanentistine-idealistine“ modernybės paradigma, nesuproblemintu vaizdiniu, turinčiu suteikti moderniajam istoriniam procesui prasmę, vaizduojant jį kaip neapgręžiamą vystymąsi laisvinantis iš transcendentinės ir judant link imanentinės mąstymo ir kultūros plačiaja prasme koncepcijos (Del Noce 2010: 83–91). Benedetto Croce'ės istorizme ir Giovanni Gentile'ės absoliučiam idealizme galutinį pavidalą įgijęs „imanentistinis idealizmas“ savaimine akivaizdybe laiko tai, ką, Del Noce'ės manymu, reikėtų laikyti problema – patį sekularizacijos vaizdinį, nes šis remiasi „aksiologine“ modernybės idėja: modernybė čia suprantama ne tik chronologiškai, kaip istorinė epocha, bet ir aksiologiškai, kaip vertybinį statusą turintis „išaugimas iš vaikiškos žmonijos raidos būklės“ ir perėjimas „nuo mito prie kritikos“ (Del Noce 2007: 33–37), kitaip tariant – kaip išsilaisvinimas iš tos žmonijos raidos stadijos, kurioje dominavo transcendentinė (mitinė ir religinė) pasaulėžiūra.

Ko gero, svarbiausia Del Noce'ės įžvalga, ant kurios stovi visa *Ateizmo problemas* architektonika, yra ta, kad sekularizacijos kaip vienakrypčio ir tolydaus modernybės tapimo vaizdinį sugriauna pats ateizmas, iškildamas problemiška – *postuluojamąja* – forma moderniojo racionalizmo raidos pabaigoje. Suglaudžiant Del Noce'ės mintį galima teigti, kad jis išvelgia dviejų sekularizacijos momentų modernybėje slinktį. Pirmąjį žymi minėtoji „imanentistinė idealistinė“ modernybės paradigma, kurią Del Noce'ė dar vadino „dieviškumo imanencijos“ filosofija. Iš esmės šiuo terminu žymima Georgo Hegelio modernybės

³ Del Noce'ė vartoja racionalizmo terminą ne įprastine gnoseologinės kategorijos prasme, bet, perimdamas Jeano Laporte'o 1945 metų darbe *Le rationalisme de Descartes* pateiktą apibrėžimą, apibūdina jį kaip metafizinę poziciją, užimamą išimtinai atngamtinės transcendencijos atžvilgiu. Laporte'o apibrėžimas skamba taip: „Lemianti yra pozicija, prižiurta religijos atžvilgiu. Racionalistas priima religiją su sąlyga, kad kalbama apie racionalią religiją kaip proto teiginių perteikimą simboline kalba arba apsiribojančią pačia mūsų turima proto – kaip universalios žmonių bendrystės principo – savimone. Jis atmeta bet kokią *transcendenciją* ir užsidaro *imanencijoje*, nes mano, kad protas, mūsų protas, nesilaiko ant nieko kito, neturi poreikio būti arbaigtas niekuo kitu, tad ir neturi rūpintis jokiū *anapus*. Jis pasitenkins, griežtai kalbant, *nepažinumu*, bet niekada netoleruos to, kas *atngamtiška*“ (Laporte 1945: XIX).

⁴ Šiais terminais, skirtais apibūdinti moderniosios filosofijos kaip laipsniškos ir kryptingos mąstymo imanentizacijos proceso vaizdinį, Del Noce'ė išreiškia tai, kas filosofinėje literatūroje šiandien dažniau įvardijama bendru *sekularizacijos* terminu, kai nurodomi modernieji jo pavidalai.

samprata, paremta krikščionybės sekuliarizacijos idėja. Kaip žinoma, Hegelis siekė įveikti vadinamąjį „sugedusį“ krikščioniškojo viduramžių pasaulio pasauliškumą (*Weltlichkeit*), paremtą ydingu jusliškumo ir viršjusiškumo dualizmu⁵. Pateikdamas alternatyvą prancūziškajai Apšvietos tradicijai, Hegelis religinę transcendenciją ne atmetė, o imanentizavo, išsaugodamas krikščionybę filosofijoje racionalizuota forma. Tokią sekuliarizacijos idėją palaikančią filosofijos istorijos sampratą Del Noce'ė nusako taip: antikinė filosofija joje sutampa su kosmologiniu, o krikščioniškoji – su antropologiniu laikotarpiu; viduramžiai čia atsiskleidžia kaip bergždžias mėginimas suderinti antikinę ir krikščioniškąją filosofiją, nes, priimdama antikinę mąstymo kategorijas, krikščioniškoji antropologija turi steigti antgamtiškumo idėją, taip prieidama iki minties, kad dvasinė plotmė visiškai realizuojama tik anapus šiapusinio pasaulio, kuris įgyja prasmę ir vertę tik dėl savo ryšio su jį transcenduojančia anapusybe; o modernybė prasideda tada, kai iš šio kompromiso išsilaisvinama: sekuliarizacija čia reiškia antropologinio motyvo išplėtojamą ir perėjimą nuo anapusinės prie pasauliškos transcendencijos (Del Noce 2007: 34). Paskutinę šio krikščioniško sekuliarizmo išraišką Del Noce'ė matė Croce'ės garsiajame 1942-ųjų tekste *Kodėl negalime nesivadinti krikščionimis* (Croce 1945), o jau ankstyvuojų pokario tarpsniu pradėjusi populiarėti „Dievo mirties“ filosofija jam žymi „dieviškumo imanencijos“ filosofinio kompromiso pabaigą. Dėl neoidealizmo tradicijos įtakos Italijoje ilgą laiką neįsileista Nietzsche'ės filosofija, pasak Del Noce'ės, krikščionybės sekuliarizacijos idėjos atžvilgiu reiškia neįveikiamą pranašumą, nes atsižada iliuzijų, kad įmanomas koks nors imanentinis transcendentinės dievybės pakaitalas. Nebesiekama išsaugoti religijos filosofijoje, o tiesiog „konstatuojama, kad monoteistinis Dievas nyksta be pėdsako tarsi antikinė dievybė“ (Del Noce 2007: 44). Šiuo atvirai *postuluojamuoju* pobūdžiu Nietzsche'ės filosofinis ateizmas Del Noce'ei žymi esminį europinės sąmonės lūžį pereinant iš devynioliktojo – kuriame dominavo postuluojamasis Jeano Jacques'o Rousseau'o ir Immanuelio Kanto teizmas – į dvidešimtąjį amžių: „Kaip mokslo, moralės ir politikos teologinio pagrindo paneigimas, šiandienos ateizmas neigia visų pirma tai, kas XIX amžiaus filosofinei kultūrai buvo nediskutuotina – kad Dievas yra vertybė“ (Del Noce 2010: 345).

Būtina paminėti bent dvi Del Noce'ės išvelgtas šio pokyčio implikacijas. Pirmiausia, ateizmas, Nietzsche'ės filosofijoje pasirodantis „atvirai *pripažįstant*“ jo postuluojamąjį pobūdį, „išryškina *pirminį racionalizmo pagrinduose glūdintį pasirinkimą*“ – tai, kad jis „nuo pat pradžių sąlygojamas *neįrodyto* antgamtiškumo galimybės neigimo“ (Del Noce 2010: 17, 356). Kitaip tariant, ateizmo iškilimas modernybės pabaigoje atskleidžia iracionaliąją moderniojo racionalizmo pusę arba „tikėjimo aktą“. Tačiau čia Del Noce'ė mato ir kitą implikaciją – modernybė grįžta prie Blaise'o Pascalio lažybų. Nietzsche'ei sugriovus galutinę priežastį, kuria rėmėsi „imanentistinio mąstytojo“ tikrumas – gebėjimą suvokti ir paaiškinti istoriją, – nelieka kitos išeities kaip pripažinti, kad jo mąstymas nesiremia racionalių įrodymu:

⁵ Šiame kontekste verta paminėti ir Giacomo Marramao atliktą glaustą, bet tikslų „sekuliarizacijos genealogijos“ tyrimą, skiriančią svarbią vietą sekuliarizacijos idėjos reikšmės Hegelio filosofijoje klausimui (Marramao 1994: 30–36).

Racionalistinis mąstytojas atranda save pastatytą priešais Pascalio lažybas [...]. Žinoma, jis galės ir toliau laikytis savo pozicijos, bet turės sutikti, kad tuo jis daro pasirinkimą, o ne paklūsta nepaneigiamam proto reikalavimui. Bendrąja prasme, sakyčiau, dabartiniu filosofiniu momentu ašinė problema, prie kurios mus atveda modernybės idėjos kritika, yra Pascalio lažybų pagilinimas (Del Noce 2007: 38).

Tai ir yra pamatinė priežastis, kodėl, viena vertus, ateizmą Del Noce'ė laiko pirmine filosofine modernybės problema ir, antra vertus, kodėl sekuliarizacija jam nenusako vienintelio galimo modernybės scenarijaus: ateizmas moderniojo racionalizmo raidos pabaigoje pasirodo neturintis racionalaus pagrindo, kuris legitimuotų jo filosofinį pagrįstumą, tad ne tiesiog pasireiškia, bet yra *priverstas* pasireikšti postuluojamąja forma (kaip tai, kas *pasirenkama*), kartu delegitimuodamas modernųjį kryptingo ir racionalaus sekuliarizacijos proceso vaizdinį.

2. Nuo ateizmo kaip *problemos* prie ateizmo kaip *šanso*

Iš principo nesuklysimė pasakę, kad Vattimo filosofiniai sekuliarizacijos ir nihilizmo apmąstymai prasideda ten, kur baigiasi Del Noce'ės modernybės analizė – Vattimo susitelkia išimtinai į *modernybės pabaigos* arba moderniojo racionalizmo krizės situaciją. Kartu jo darbuose beveik pranyksta ateizmo terminas, ir pagrindinis dėmesys sutelkiamas į nihilizmo patirties tyrinėjimą. *Modernybės pabaiga* Vattimo yra ypatinga savo dviprasmiškumu. Viena vertus, modernybė patyrė krizę dėl racionalistinės moderniosios metafizikos prieštaraivimų, galiausiai apnuoginusią tiesą, kad „ideali būties tvarka, su kuria metafizika save visada iš esmės tapatino, pasirodė *de facto* esanti racionalizuoto moderniosios technologinės visuomenės pasaulio tvarka“, sunaikinusi pačią galimybę žmogiškąją egzistenciją mąstyti kaip laisvę (Vattimo 2002: 14). *Modernybės pabaiga* tad reiškia racionalistinės metafizikos pretenzijų susinaikinimą ir mąstymui grįžusią laisvės, o kartu – ir filosofijos bei religijos suartėjimo galimybę. Antra vertus, ši galimybė „negali būti redukuota į gryną ir paprastą mito, ideologijos ar paskališko tikėjimo šuolio legitimavimą“ (Vattimo 2002: 21, 87–89). Todėl Del Noce'ės tezėje apie Pascalio lažybų sugrįžimą kaip svarbų moderniojo racionalizmo krizės padarinį Vattimo neabejotinai turėjo išvelgti pavojų *modernybės pabaigą* sutapatinti su metafizikos sugrįžimu (bent taip atrodo iš Vattimo pozicijos 1992 metų polemikoje). Tad, apmąstydamas sekuliarizaciją moderniojo racionalizmo krizės akivaizdoje, Vattimo suka visiškai kitu keliu: sekuliarizacijos problema modernybėje buvo ne ta, kad ji buvo ateistinė, o greičiau ta, kad ji kaip tik ne iki galo išnaudojo savo ateistinį leitmotyvą ir tarsi „užstrigo“ pusiaukelėje. Pati sekuliarizacijos idėja, moderniojo mąstymo ir kultūros raidą vaizduojanti kaip transcendencijos nyksmą, Vattimo yra vertinga, tačiau modernybė – „mąstydamą istoriją kaip progresyvų sąmonės „nušvitimą“, besivystantį remiantis vis nuodugnesniu „pagrindų“ įsisavinimu ir susigrąžinimu“ (Vattimo 1998: 10) – ją nevisiškai realizavo. Tai ir yra pagrindinis hegeliškos sekuliarizacijos idėjos trūkumas: perrašant krikščionybę racionaliais terminais ir perkeliant (sekuliarizuojant) ją imanencijos plotmėn, vis dar mąstoma „pagrindo“ terminais: sekuliarizacija turinti atvesti

prie pasaulietinės plotmės visavertiškumo susigrąžinimo, t. y. tik pakeisti metafizinės būties „vietą“, kuri vis tiek lieka „pagrindu“. Jei būtų atsisakyta šios ydingos modernybės pretenzijos mąstyti „progresyvaus“ pagrindu „įsisavinimo“ kategorijomis, atsiskleistų gilesnė sekuliarizacijos prasmė, kurią Vattimo atranda susiedamas šią modernybės problemą jau supratusių mąstytojų – Nietzsche'ės ir Martino Heideggerio – filosofijas. Atlikdamas tai, ką Rita Šerpytytė yra pavadinusi „nyčiškojo nihilizmo atgręžimo prieš Heideggerį judesiu“ (Šerpytytė 2007: 415), Vattimo sukabina Nietzsche'ės *Dievo mirties* ir Heideggerio *metafizikos pabaigos* temas arba „įvykius“. Skirtingai nei į objektyvumą pretenduojantys XIX amžiaus pozityvizmas ar marksistinis istoricizmas, jie ypatingi savo „skelbiamuoju“ pobūdžiu ir „negali būti objektyviai pagrįsti“ (Vattimo 2002: 13–14), nes jais transcendencijai nepriešinama ir nesteigiama jokia ateistinė metafizika, kuriai dar būtų būdingas tikėjimas objektyvia būties tvarka. Iš pažiūros ateistinė *Dievo mirties* tezė *metafizikos pabaigos* idėjos šviesoje suprantama ne kaip ateistinis teiginys, bet mąstymo išlaisvinimas iš bet kokios metafizinės mąstymo struktūros egzistavimo iliuzijos. Turbūt tai ir yra priežastis, kodėl Del Noce'ės pasiūlyme ateizmą laikyti ašine kategorija modernybės problematikai suprasti Vattimo matė trūkumą – Vattimo nihilizmas iš esmės jau žymi ateizmą, atsisakiusį ateistinių pretenzijų. Taigi „nušventindamas“ moderniajam ateizmui būdingą metafizinį pobūdį, Vattimo sekuliarizacijos idėją atveda iki galutinės jos implikacijos – kad apskritai nėra ir negali būti jokio galutinio pagrindo, net ir ateizmui. Sekuliarizavus pačią sekuliarizaciją, Vattimo teigimu, postmodernybėje „filosofinis ateizmas nebebūtinus“ (Vattimo 2002: 5–6).

Daugiau nelaikydamas ateizmo problema ir pagilinęs sekuliarizacijos idėjos supratimą, Vattimo kreipia link visiškai kitokio nei modernybėje sekuliarizacijos ir religijos santykio. Tradiciniai modernybėje dominavę bandymai apmąstyti sekuliarizaciją, pasak Vattimo, sekuliarizaciją ir religiją vertino kaip dvi nesutaikomas alternatyvas: Apšvietos tradicija entuziastingai sveikino modernybę kaip išsivadavimą iš religijos, o „antimodernioji“ stovykla ją smerkė kaip antireliginę ateizmo apraišką. Taip jos abi neužčiuopė gelminio modernybės ir krikščioniškosios religijos ryšio, kurį Vattimo įžvelgia pateikdamas savo garsiąją tezę apie idėjinę ir struktūrinę analogiją tarp ontologinių būties struktūrų silpnėjimo ir biblinės išgelbėjimo istorijos bei Įsikūnijimo doktrinos (*Dievo kenosis*). Pasiremdamas, kaip atskleidžia ne viename savo darbe (Vattimo 2002: 38–39, 119–121; Girard, Vattimo 2010), jam itin artima René Girard'o religine antropologija, ir ypač *sakralumo prievartos* idėja, Vattimo išplečia jos filosofinį turinį, kartu siekdamas pakoreguoti XX amžiaus sekuliarizacijos teologijos (nuo Karlo Bartheo ir Dietricho Bonhoefferio iki Emmanuelio Levino ir Jacques'o Derrida) polinkį vaizduoti Dievą kaip absoliučią transcendenciją, o sekuliarizaciją – kaip radikalaus skirtumo tarp žmogiškosios ir dieviškosios tikrovių manifestaciją (Vattimo 2002: 36–39). Tad Vattimo ne tik žengia anapus minėto Apšvietos ir religinės tradicijos konflikto, bet ir atsiduria šiuolaikinės sekuliarizacijos teologijos smaigalyje, pasiūlydamas atnaujintą pozityvią sekuliarizacijos idėją: krikščioniškosios tradicijos skelbiama *Dievo kenosis* žinia jam yra nihilistinio krikščionybės prado pozityvus ženklas, leidžiantis išvengti radikalaus žmogiškosios ir dieviškosios tikrovių dualizmo,

būdingo XX amžiaus sekuliarizacijos teologijai. Vattimo atliekama paradoksali nihilizmo ir krikščionybės jungtis tad reiškia tai: nihilizmas krikščionybei turi atstoti jos aktyvųjį istorinį dėmenį, kurį metafiziškai suvoktas ateizmas grasino atimti. Nietzsche'ės paskelbta „Dievo mirtis“ *metafizikos pabaigos* idėjos šviesoje Vattimo sutampa su Dievo *kenosis* kaip visų sakralių dievybės atributų išnykimu. Apšvietos ir religinėje tradicijoje įprastai vertintas kaip desakralizacijos ar tiesiog kultūros nukrikščionėjimo procesas, Vattimo filosofijoje šis „moderniam civilizacijos procesui būdingas visų šventybės pavidalų irimas“ tampa pozityviu modernybės atributu ir galiausiai atsiskleidžia kaip pačios būties (ir ypač – modernybės) istorijos religinio pašaukimo išsipildymas, kaip „pats Vakarų religingumo raidos įvykis“ ir „modernybės vidujybės apraiška“, žyminti didįjį šios kultūros paradoksą: „Vakarų kultūros dalį sudaranti religija konstituuoja ilgą Dievo žudymą“ (Vattimo 2002: 24–26). Vattimo manymu, toks ir yra galutinis moderniojo racionalizmo raidos rezultatas, jeigu į jį žvelgiama atsižadėjus metafizinių mąstymo įpročių: būtent postmodernybėje gelminė sekuliarizacijos prasmė atsiskleidžia kaip giliai religinė – pačios krikščioniškosios religijos pašaukimas esą yra nušventinantis arba, galėtume sakyti, ateistinis. Taigi ateizmas Vattimo nustoja buvęs tuo, kuo jį laikė Del Noce'ė (modernybės problema), ir, kaip nihilizmas, yra paskelbiamas „paskutiniu“ religijos „šansu“ (Vattimo 1998: 36–38).

3. Nihilizmas kaip ateizmo *nebelaikymas problema* – nauja problema ar paskutinis *šansas*?

Jeigu būtų priimtas Vattimo siūlymas į sekuliarizaciją žvelgti naujai – per filosofinę krikščionybės ir nihilizmo sąsają – tada tektų sutikti su Esposito, skelbiančiu Del Noce'ės filosofijos istorinę pabaigą postmoderniojo nihilizmo iškilime. Maža to, Esposito rekonstrukcijoje Del Noce'ės mąstymas laikomas ne tik peržengtu, bet ir „nusavintu“ Vattimo filosofijos, apverčiančios ir pozityvioje šviesoje parodančios visus tuos kultūrinius reiškinius (konsumizmą, reliatyvizmą, technikos sureikšminimą ir t. t.), kuriuos su nihilizmu siejo Del Noce'ė. Nihilizmas, jo laikytas galutiniu racionalizmo produktu, Vattimo filosofijoje atskleidžiamas kaip „slaptasis metafizikos variklis“ ir „nuo pat pradžių ją lydinti pagrindo nebuvimo išraiška“, sekuliarizaciją „priimant ir radikalizuojant dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių Del Noce'ė ją atmetė – dėl jos neišvengiamo nihilistinio rezultato“ (Esposito 2010: 233–234). Tačiau tokiu „dialektiniu žongliravimu“ siekdamas išspręsti pamatinį Del Noce'ės ir Vattimo nesutarimą sekuliarizacijos ir nihilizmo klausimu, Esposito jo iš tiesų nepanaikina, tik užtemdo. Pats prieštaringumas yra tas, kad Del Noce'ės atskleistas ateizmo modernybėje problemiškas, kylantis iš filosofine prasme iracionalaus ateizmo savigrindos būdo (jo postuluojamą pobūdžio), Vattimo kaip tik mėginamas pateisinti *filosofiškai*, sujungiant nyčiškąjį-heidegeriškąjį nihilizmą ir krikščioniškąją žinią. Del Noce'ės ateizmo analizės atžvilgiu tai iš tiesų reiškia, kad Vattimo apverčia Del Noce'ės išvelgto moderniojo racionalizmo „nesuprobleminto *a priori*“ („nepagrįsto antgamtiškumo galimybės paneigimo“ kaip filosofinės ateizmo esmės) prasmę: Vattimo neneigia, kad modernybei išties buvo būdingas šis metafizinis nusistatymas prieš antgamtinę transcen-

denciją, tačiau jei jis netenka metafizinės prasmės – būtent dėl kurios filosofinę moderniojo ateizmo esmę Del Noce'ė vertino kaip antikrikščionišką – tada nebelieka pagrindo laikyti ateizmo nei problemišku, nei antikrikščionišku. Netgi priešingai, Vattimo filosofijoje netekęs metafizinio potencialo ateizmas (kaip „krikščioniškas nihilizmas“) reiškiasi atvirai *skelbiančiuoju* pobūdžiu kaip tik dėl šio raiškos būdo struktūrinio panašumo į krikščioniškosios žinios „skelbiamąją“ prigimtį – o iš prigimties „objektyviai nepagrindžiamo“ *skelbimo* negalima filosofškai nei galutinai atmesti, nei galutinai patvirtinti – jis pačia savo prigimtimi yra nepaneigiamas⁶; galima tik „priimti“ jį kaip „šansą“ (Vattimo 1998: 38; Vattimo 2002: 14). Bet jei negalima *filosofiškai* atmesti Vattimo nihilizmo, negalima ir filosofškai „tirpdyti“ Del Noce'ės „ateizmo kaip problemos“ tezės. Skirtumas tik tas, kad šiuo – ateizmo, kurio metafizinė įkrova neutralizuota – atveju Del Noce'ei problemiškas būtų jau ne ateizmas, bet pats ateizmo nelaikymas problema (čia, matyt, ir glūdi Del Noce'ės išpažintas „nesugebėjimas suvokti“, turbūt žymintis ne jo nesugebėjimą suprasti Vattimo filosofinių manevrų, o veikiausiai stebėjimąsi jo atliktos filosofinės ateizmo legitimacijos nefilosofišku pobūdžiu).

Atrodo, kad kaip tik šią detalę išleidžia iš akių Esposito, bet tai lemia nustūmimą į paraštes tų Del Noce'ės filosofinės kūrybos dalių, kurios skirtos būtent *modernybės pabaigos* hermeneutikai ir kurios kaip tik turėtų būti laikomos tikruoju dialoginiu oponentu jo ir Vattimo ginče dėl „postmoderno“ prasmės. Sąžiningas Del Noce'ės ir Vattimo požiūrių į *modernybės pabaigoje* iškylantį nihilizmą palyginimas turėtų siekti atskleisti jų dramatišką prieštarumą, pasirodantį sulyginus struktūriškai analogiškas jų svarstomas problemas, kurios dėl pamatinių prielaidų nesuderinamumo įgyja tokius skirtingus vertinimus. Juk tai, ką Vattimo aprašo kaip dviprasmišką modernybės pabaigos situaciją, atitinka Del Noce'ės aprašytą „negatyvistinio milenarizmo“ fenomeną. Šia prasme Esposito teiginys, kad Del Noce'ei galutinis moderniojo racionalizmo produktas yra nihilizmas, turėtų būti pratęstas ne „perduodant estafetę“ Vattimo atnaujintai nihilizmo patirčiai, bet patikslinant, kuria prasme nihilizmas Del Noce'ei yra „galutinis“. „Negatyvistinio milenarizmo“ terminu Del Noce'ė nusako tai, kad nihilizmas kyla iš dviejų „absoliučiai priešingų požiūrių, prisistatančių kaip neišvengiamai nulemtų istorijos“ – milenarizmo (milenarinio revoliucinio ateizmo siekio įsteigti naują, visiškai desakralizuotą tikrovę) ir negatyvizmo (radikalaus esamos egzistencijos neigimo potencialo kaip nihilistinio ateizmo prado), – „abipusės neutralizacijos“. Būtent ši situacija Del Noce'ei ir žymi nihilizmą kaip tikrąjį metafizinio ateizmo tapsmo ir suirimo modernybėje rezultatą, kuris dėl to „negali būti suvokiamas nei kaip tuščia erdvė, laukianti būti užpildyta, nei kaip pereinamoji fazė, nes pasirodo proceso pabaigoje“ (Del Noce 1971: 205–208).

Tikrai nėra taip, kad Vattimo šios problemos nematytų. Del Noce'ė galėtų net sakyti, kad Vattimo atliekamas sekuliarizacijos idėjos adaptavimas „postmodernybei“ kaip tik išreiškia mėginimą išėiti iš „negatyvistinio milenarizmo“ aklavietės įkvepiant gyvybingumo postrevoliuciniam mąstymui, atsidūrusiam krizinėje situacijoje žlugus revoliuciniam

⁶ Analogišką aspektą, tik atsispirdamas nuo supratimo komunikatyvinėse praktikoje problemos, pastebi Arūnas Mickevičius (Mickevičius 2008: 86).

metafizinio ateizmo (pirmiausia – Karlo Marxo ir Nietzsche'ės) projektams. Vattimo atliekama krikščionybės ir nihilizmo jungtis gali būti matoma kaip siekianti atnaujinti ir „negatyviojo“, ir „milenarinio“ ateizmo momentų prasmę: „Dievo mirties“ skelbimo interpretacija *metafizikos pabaigos* idėjos šviesoje turi neutralizuoti metafizinį ateizmo potencialą (t. y. sekuliarizuoti milenarinį sekuliarizacijos momentą), o nihilizmo „su-krikščioninimas“ turi atskleisti pozityviąją nihilizmo pusę, suteikti jam „religinę“ aurą (t. y. vėl „įgalinti“ negatyvųjį momentą). Jeigu milenarinis momentas netenka metafizinio krūvio ir yra nutikrovinamas, o ateizmas (nuo šio momento susitapatinęs su nihilizmu ir laikomas netekusiu problemišku) atsiskleidžia kaip krikščionybės esmė, tai, kaip supponuoja Vattimo, transcendencijos pasitraukimą iš kultūros ir mąstymo akiračio galima vertinti ne kaip nepageidaujamą nihilizmo skverbimąsi, bet kaip „religinę“ postmodernybės paslaptį ir „šansą“, glūdintį naujojo nihilizmo „kūrybiniame potenciale“. Šis slypi jau ne mesianistiniame jo pobūdyje, kaip moderniojo ateizmo atveju (tokiu atveju nihilizmas vis dar būtų suvokiamas „reaktyviai“ – kaip alternatyvios vertybių skalės, paneigus senąsias, kūrimas), bet pačioje svaiginančioje nihilizmo paradoksalumo arba „buvimo aklavietėje“ patirtyje:

Net ir Nietzsche'ei neišnyksta visos vertybės *tout court*, bet tik aukščiausios vertybės, sutelktos pačioje aukščiausioje vertybėje, Dieve. Visa tai, toli gražu neatimant prasmės iš vertybės sąvokos – tiksliai Heideggerio pastebėjimu, – ją [vertybę] išlaisvina visame jos svaiginančiame potencialume: tik ten, kur nėra aukščiausios vertybės-Dievo galutinio ir „pertraukiančio“, blokuojančio reikalavimo, vertybės gali išsiskleisti savo tikrąja prigimtimi kaip begalinis pakeičiamumas ir transformuojamumas / procesualumas (Vattimo 1998: 29–30).

Čia glūdi ir paaiškinimas, kodėl Del Noce'ė nesutiktų su Vattimo siūlomu „nauju keliu religinei sąmonei“. „Postmodernybė“ Del Noce'ei, kaip ir Vattimo, ištis žymi religinės sąmonės atsinaujinimo galimybę, tačiau ten, kur Vattimo įžvelgia „šansą realizuoti dvasios karalystę“ (Vattimo 2002: 54), Del Noce'ė vis dėlto, ko gero, matytų pavojų žmogui „atsiskirti nuo praeities dimensijos ir netekti įtampos ateities atžvilgiu, teprisitaikant, kad eitų išvien su naujove, prie nuolat greitėjančio pasaulio virsmo, be vidinio asmeninio pokyčio“. Šitaip žmogus būtų „redukuotas į grynąjį dabartiškumą, [...] nepaliekant jam nieko kito, tik vietą neapgrėžiamame procese, kuriame kokybinio šuolio galimybę pakeičia ir falsifikuoja paties judėjimo pagreitinimas“ (Del Noce 1971: 208). Turbūt dėl to Del Noce'ė ir „nesutiko“ su Vattimo „nihilizmo apologija“: ten, kur *silpnojo mąstymo* atstovas įžvelgė svaigulį „begalinio vertybių pakeičiamumo“ potencialą, Del Noce'ė, ko gero, matė slypint „tiesiog tragiškosios sąmonės nuslopinimą“ (Del Noce 1971: 208) – tos sąmonės, kuri dar buvo nenuginčijamai autentiškas tragiškojo Nietzsche'ės ar revoliucingojo Marxo mąstymo bruožas. Visada įtariai žvelgęs į savo gyvenamajam laikui būdingus įvairiausių bandymus integruoti krikščionybę ir revoliucinę idėją – nuo Franco Rodano „katokomunizmo“ iki Ernsto Blocho „ateistinės krikščionybės“ – Del Noce'ė, matyt, ir ironiškąjį Vattimo nihilizmą vertintų ne kaip paskutinį laisvo mąstymo „šansą“, bet kaip naują, porevoliucinį mėginimą išsaugoti istorijos pavaldumą neapgrėžiamo sekuliarizacijos proceso vaizdiniui.

Išvados

Del Noce'ės ir Vattimo filosofijos, nors susipriešinusios sekuliarizacijos ir nihilizmo klausimu, vis dėlto nėra uždarytos absoliučiai pergales ir pralaimėjimo santykyje, kaip suponuojama Esposito *gyvenimo kaip radikalaus antagonizmo* dialektikoje. Šiame straipsnyje buvo mėginama Del Noce'ės ir Vattimo filosofijas nuo šios dialektikos apsaugoti. Geriausiai tai padaryti leidžia Pascalis, matyt, neatsitiktinai likęs Esposito analizės užribyje ir čia išskylantis kaip tikrasis Del Noce'ės ir Vattimo konfliktiško pokalbio tarpininkas. Išties abiejų mąstytojų pozicijas „postmoderno“ atžvilgiu galime laikyti besitęsiančių paskališkų lažybų dėl istorijos prasmės dalyvėmis. Tiesa, kaip matyti, jie į šias lažybas įžengia kiek pakoregavę tas tradicines parinktis, kurios buvo numatytos pirminėje Pascalia lažybų formoje. Del Noce'ė į Pascalia lažybas ateina laikydamasis tradicijai artimos, bet moderniojo ateizmo iššūkio akivaizdoje pakoreguotos pozicijos: religinė transcendencija modernybės raidoje patyrė ne saulėlydžio lemtį, o tik užtemimą⁷, tad moderniojo racionalizmo krizė visų pirma reiškia, kad „lažybos už ar prieš Dievą mums yra primestos kiekviename mažiausiame kasdienio gyvenimo veiksmo“ (Del Noce 2010: 13). Vattimo pozicija šiose lažybose dviprasė. Kiek ji paremta nihilizmo perinterpretavimu jį „sukrikščioninant“ idėja, tiek ji stoja į neabejotiną opoziciją Del Noce'ei, kurio *ateizmo problemškumo* tezė Vattimo, matyt, atrodytų kaip ne kas kita, o kliuvinys „gyventi be neurozės pasaulyje, kuriame Dievas nyčiskai miręs“ (Vattimo 1991: 26). Šia prasme Vattimo lažinasi ne „už“ ar „prieš“ transcendentinį Dievą, bet, atsisakęs šios tradicinės teizmo / ateizmo skirties, renkasi dieviškumo realizavimąsi nauju, estetiniu tikrovės lygmeniu, sutampantį su šventybei *lemtu* saulėlydžiu *taip pat ir postmodernybėje*. Tačiau Vattimo visgi yra sunkiai prognozuojamas autorius, kaip matyti ir iš neseniai pasikeitusios jo pozicijos Del Noce'ės atžvilgiu. Galbūt dėl to viename vėlyvųjų Vattimo darbų Pascalis tampa autoriumi, nušviečiančiu „istorinio proceso, kuriame žlugo projektai, atnaujinimo svajonės, išlaisvinimo [...] viltys“, pasekmes ir prasmę: „*divertissement* teoretikas galbūt pasakytų, kad vis dėlto netgi tasai, kam išeitų visą gyvenimą gyventi nenutrūkstamo projektiško intensyvumo klimato, nedarytų nieko kita, kaip tik tokiu būdu slėptųsi nuo asmeninės mirties neišvengiamos galimybės, su kuria nesiejama jokia protinga išsigelbėjimo viltis“ (Vattimo 2009: 33). Pascalis čia iš tiesų tampa, bent potencialiai, Del Noce'ės ir Vattimo filosofijų konfliktiško santykio istorijos naujo puslapio galimybe. Matyt, neatsitiktinai *lettres provinciales* autoriui neliko vietos Esposito darbe, ištirpdančiame Del Noce'ės filosofiją Vattimo *silpnajame mąstyme*, kaip vėliau paaiškėja, tik dėl to, kad ir pastarąjį, apvalęs nuo jam dar būdingų krikščioniškos kilmės turinių, įtrauktų į naująjį, „itališkąją teoriją“ grįstą postmodernybės projektą. Tačiau tai – jau ne šio straipsnio tema.

⁷ Aliuzija į 1971 metų Del Noce'ės darbą *Tradicinių vertybių saulėlydis ar užtemimas?* (it. *Tramonto o eclissi dei valori tradizionali*), parašytą polemizuojant su paskutiniu žymesniu itališkojo aktualizmo atstovu Ugo Spirito (1896–1979).

Literatūra

- Buttiglione, R. 1991. *Augusto Del Noce. Biografia di un pensiero*. Casale Monferrato: Piemme.
- Croce, B. 1945. *Discorsi di varia filosofia, vol. I*. Bari: Laterza.
- Del Noce, A. 1983. Le radici storico-filosofiche dell'ateismo contemporaneo, in *Il Nuovo Areopago* 6 (2): 7–28.
- Del Noce, A. 2010. *Il problema dell'ateismo*. Bologna: Il Mulino.
- Del Noce, A. (ed. G. Riconda). 2008. *Modernità. Interpretazione transpolitica della storia contemporanea*. Brescia: Morcelliana.
- Del Noce, A., Spirito, U. 1971. *Tramonto o eclissi dei valori tradizionali*. Milano: Rusconi Editore.
- Eposito, R. 2010. *Pensiero vivente. Origini e attualità della filosofia italiana*. Torino: Einaudi (vertimas į anglų kalbą).
- Eposito, R. 2012. *Living Thought: The Origins and Actuality of Italian Philosophy*. Translated by Z. Hanafi. Stanford: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1086/683008>
- Girard, R., Vattimo, G. 2010. *Christianity, Truth, and Weakening Faith. A Dialogue*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/vatt14828>
- Laporte, J. 1945. *Rationalisme de Descartes*. Paris: P.U.F.
- Magris, C., Kaempfer, W. (eds.). 1981. *Problemi del nichilismo*. Milano: Shakespeare & Co.
- Marramao, G. 1994. *Cielo e terra. Genealogia della secolarizzazione*. Roma–Bari: Laterza.
- Mickevičius, A. 2008. Gianni Vattimo „silpnasis mąstymas“ ir hermeneutika, *Problemos* 73 (1): 83–88. <https://doi.org/10.15388/problemos.2008.0.2016>
- Šerpytytė, R. 2007. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vattimo, G. 1991. *Al di là del soggetto. Nietzsche, Heidegger e l'ermeneutica*. Milano: Feltrinelli.
- Vattimo, G. 1992a. Corto circuito con Cartesio, *La Stampa* (30 gennaio): 17.
- Vattimo, G. 1992b. Ma non è il Dio delle Scritture, *La Stampa* (21 marzo): 17.
- Vattimo, G. 1998. *La fine della modernità*. Milano: Garzanti.
- Vattimo, G. 2002. *After Christianity*. New York: Columbia University Press.
- Vattimo, G. 2009. *Tikėti, kad tiki*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.
- Vattimo, G. 2010. Del Noce, il cristiano che non volle essere moderno, *Tuttolibri de La Stampa*, n. 1726 (7 agosto): IV.